

Mihaela-Corina Ilisan

**Icoanele pe sticlă și xilogravurile
populare din Transilvania în
viziunea lui Ion Mușlea**

MONOGRAFIILE ARHIVEI DE FOLCLOR
A ACADEMIEI ROMÂNE

Coordonator:
Prof. univ. dr. Ion Cuceu

Mihaela-Corina Ilisan

**Icoanele pe sticlă și
xilogravurile populare
din Transilvania
în viziunea lui
Ion Mușlea**

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2019

DTP și copertă:
Editura Mega

Redactor:
Simina Baumgarten

© Mihaela-Corina Ilisan, 2019

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ILISAN, MIHAELA-CORINA

Icoanele pe sticlă și xilogravurile populare din Transilvania în viziunea lui Ion Mușlea /

Mihaela-Corina Ilisan. – Cluj-Napoca: Mega, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-606-020-118-2

7



EDITURA MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

*Gândită și scrisă ca un act restitativ,
dedic această carte împlinirii celor 120 de ani
de la nașterea savantului Ion Mușlea.*

Cuprins

- 11 CUVÂNT ÎNAINTE
- 15 NOTA AUTOAREI
- 17 INTRODUCERE
- 25 I. CERCETAREA PICTURII PE STICLĂ ȘI A XILOGRAVURII
POPULARE ROMÂNEȘTI ÎN OGLINDA TIMPULUI
- 25 1.1. CUM SE NAȘTE O ARTĂ?
- 27 1.2. DE LA NEGARE, LA ACCEPTARE – ATESTĂRI DOCUMENTARE
- 35 1.3. ICOANELE PE STICLĂ ÎN ATENȚIA SPECIALIȘTILOR CLUJENI DIN
PERIOADA INTERBELICĂ
- 38 1.4. CERCETĂRI ASUPRA ICOANELOR PE STICLĂ ÎN CEA DE-A DOUA
JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA
- 41 1.5. STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRILOR
- 45 II. ION MUȘLEA – REPREZENTANT AL ȘCOLII ETNOLOGICE
CLUJENE
- 45 2.1. ION MUȘLEA (1899–1966) – COORDONATE ALE VIEȚII ȘI OPEREI
- 46 2.1.1. Anii de liceu
- 46 2.1.2. Anii de studenție
- 47 2.1.3. Perioada pariziană (1923–1925)
- 48 2.1.4. Anii 1925–1929
- 49 2.1.5. Director al Arhivei de Folklor a Academiei Române din Cluj (1930–1948)
- 52 2.1.6. Anii 1950–1966
- 54 2.2. ION MUȘLEA ȘI RECEPTAREA CRITICĂ A POSTERITĂȚII
- 80 2.3. ION MUȘLEA ȘI ARHIVA DE FOLKLOR A ACADEMIEI ROMÂNE

80	2.3.1. Pretext
81	2.3.2. Context
89	2.3.3. De la Idee... la Faptă
101	III. ION MUȘLEA – INIȚIATOR AL CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE A PICTURII PE STICLĂ ȘI A XILOGRAVURII POPULARE ROMÂNEȘTI
102	3.1. ETAPA DE MUZEU
105	3.1.1. Cum devine Nicula un „sat de pictori”?
107	3.1.2. Cine pictează pe sticlă?
108	3.1.3. Unde ajunge icoana pe sticlă și cum determină ea perpetuarea meșteșugului?
112	3.1.4. Cum se pictează?
118	3.1.5. Ce se pictează?
122	3.1.6. Icoanele pe sticlă – artă sau industrie casnică?
126	3.2. ETAPA DE ARHIVĂ
126	3.2.1. Corespondența
139	IV. XILOGRAVURILE POPULARE DE LA HĂȘDATE
140	4.1. PERCEPȚIA ÎN TIMP
141	4.2. CUM SE NAȘTE GRAVURA PE LEMN LA HĂȘDATE?
145	4.3. XILOGRAVURA ȘI PICTURA POPULARĂ PE STICLĂ – DOUĂ REPREZENTĂRI ARTISTICE ÎN OGLINDĂ?
147	4.4. MEȘTERI GRAVORI
151	4.5. TEHNICA DE LUCRU
154	4.6. DRUMUL STAMPTELOR
155	4.7. TEMATICA
171	V. COLECȚIA DE ICOANE PE STICLĂ „ION MUȘLEA” DE LA MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI DIN CLUJ-NAPOCA
193	VI. ATELIER ICONOGRAFIC
193	6.1. PORTRETE ALE MAICII DOMNULUI ÎN ICOANA PE STICLĂ
193	6.1.1. Pe scurt...
195	6.1.2. Originile icoanei
202	6.1.3. De la arta pe sticlă, la Maica Domnului

204	6.1.3.1. Hodighitria
212	6.1.3.2. Tipul celei care tronează (Kyriotissa)
213	6.1.3.3. Oranta
220	6.1.3.4. Eleusa
222	6.1.3.5. Precesta Jalnică
225	6.1.3.6. Buna Vestire
229	6.1.3.7. Adormirea Maicii Domnului
233	6.2. ICOANA RĂSTIGNIRII
243	ÎN LOC DE CONCLUZIE
247	BIBLIOGRAFIE
257	LISTA ILUSTRĂȚIILOR

Cuvânt înainte

Autoarea acestei cărți este absolventă a Facultății de Litere a Universității „Babeș-Bolyai”, secția Limba și Literatura Română-Etnologie, după care a urmat un masterat în filologie, dar a manifestat un interes constant față de cercetarea etnologică, încă de la licență. În cursul pregătirii doctorale a arătat, prin examene, referate și publicații, o pasiune deosebită pentru istoria etnologiei, în mod special față de istoria și evoluția Școlii etnologice clujene, precum și tematicii pe care a abordat-o în lucrarea sa de doctorat, de la baza acestei sinteze monografice.

Volumul prezentat de doamna Mihaela-Corina Ilisan se ocupă de cel mai important reprezentant al Școlii etnologice clujene din perioada interbelică, de Ion Mușlea, ctitorul *Arhivei de Folklor a Academiei Române* (1930–1948), mai precis de partea mai puțin cunoscută a activității acestui mare etnograf și folclorist român. Cercetările lui Mușlea despre icoanele pe sticlă și xilogravurile românești puneau în lumină, pentru prima dată în perspectivă etnologică, aceste arte populare; iar lucrarea urmărește aportul savantului clujean la cunoașterea legăturilor profunde dintre aceste două subdomenii ale culturii tradiționale; apoi reliefează substratul existent între fenomenele de artă plastică populară și universul spiritual românesc, în întregul său.

Structurată riguros în șase dense capitole, susținute cu peste 100 de ilustrații, precedate de o *Introducere* și urmate de o *Bibliografie*, lucrarea reprezintă atât o remarcabilă contribuție științifică la cunoașterea activității și operei științifice a etnologului clujean, una prin care este stabilit locul și rolul învățatului în inițierea și orientarea studiilor românești asupra celor două fenomene ale culturii noastre tradiționale, cât și una de asumare responsabilă a sarcinii de continuatoare a operei lui Ion Mușlea, de frecventare a documentației în aceste subdomenii ale creației

tradiționale, ce va putea fi urmată de editarea științifică a *Icoanelor pe sticlă și xilogravurile țaranilor români din Transilvania*, după ediția de popularizare a lui Ioan Șerb, din 1995, iar mai apoi, și în mod special, prin lucrări proprii de profil, cum ar fi o monografie asupra Școlii de iconari de la Nicula, eventual, și o alta despre *Xilogravurile de Hășdate*. Ar mai urma, desigur, un *Catalog al colecției Ion Mușlea de icoane pe sticlă și xilogravuri*.

Avem în față rezultatul concludent al unei munci științifice prin care s-a format o cercetătoare aptă să preia oricând asemenea misiuni restitutive și să scoată domeniul din zona de turbulență în care a fost adus de colecționari diletanți și de istorici improvizați ai fenomenelor de artă populară, ridicându-l din nou la exigențele principalului exponent al Școlii etnologice clujene, Ion Mușlea.

Deschiderile de orizonturi de investigare etnografico-folcloristică marcate de personalitatea lui Ion Mușlea sunt amănunțit prezentate, rând pe rând, în capitolele bine gândite și exemplar scrise ale acestei lucrări mature, ea însăși oferind, la rândul ei, noi posibilități de aprofundare a studiilor etnografice în cele două subdomenii ale creației tradiționale românești, în spiritul magistrului nostru al tuturor, pe care Mihaela Ilisan l-a intuit cu sclipitoarea sa inteligență.

Astfel, în capitolul I. *Cercetarea picturii pe sticlă și a xilogravurii populare românești în oglinda timpului*, dincolo de o prezentare, cum se obișnuiește, a stadiului actual al cunoașterii celor două fenomene de artă și cultură tradițională, autoarea schițează o veritabilă fenomenologie, pornind de la întrebarea, inițială și inițiativă, 1.1. *Cum se naște o artă?*, care se pretează la adânciri de sociologia și antropologia artei populare. Această perspectivă modernă este continuată logic în subcapitolul următor: 1.2. *De la negare, la acceptare – atestări documentare*, marcând apoi, sumar, o caracteristică a preocupărilor anterioare față de cele două subdomenii de artă populară, pentru a fi pe deplin subliniată în 1.3. *Icoanele pe sticlă în atenția specialiștilor clujeni din perioada interbelică*, unde tânăra cercetătoare marchează rolul jucat de aceștia în apropierea lor de acest sector de creație populară și apropierea unui alt model interpretativ.

Cel de-al doilea capitol, II. *Ion Mușlea – reprezentant al Școlii etnologice clujene*, în sine o contribuție la o biografie și bibliografie exemplare ale savantului clujean căruia îi datorăm o instituție de cercetare aproape nonagenară, *Arhiva de Folklor a Academiei Române*, aduce, totodată,

explicații contextualizatoare pline de sens cu privire la destinul documentărilor și analizelor tot mai complexe asupra culturii tradiționale la Cluj, în jurul *Universității Daciei Superioare*, după 1919.

Următoarele două capitole: III. *Ion Mușlea – inițiator al cercetării științifice a picturii pe sticlă și a xilogravurii populare românești*, și IV. *Xilogravurile populare de la Hășdate*, care alcătuiesc împreună partea esențial contributivă a studiului monografic, pun în lumină excelenta pregătire științifică a doamnei Ilisan, dăruirea cu care s-a apropiat, până la deplina stăpânire, de această problematică din opera științifică a lui Mușlea, stăruința în a-i sublinia intuițiile adânci și puterea de pătrundere și de înțelegere a demersurilor și analizelor culturale ale celui pe care mulți dintre contemporanii și exegeții săi l-au considerat doar un bun „organizator” de arhivă și un simplu coordonator de anchete indirecte de teren, fără să-i fi văzut și recunoscut imensa capacitate de interpretare a fenomenelor și certa viziune holistică asupra culturii tradiționale.

E pentru a doua oară când o tânără cercetătoare se apropie cu nemăsurată empatie și cu real discernământ de opera științifică a lui Ion Mușlea și reușește să pună într-o lumină nouă, cu îndrăzneală și cu spirit polemic, contribuții etnologice clujene de cea mai mare însemnătate, ceea ce mi se pare a fi o faptă cu adevărat laudabilă chiar în plan cultural național, căci ctitorului adevărat al Școlii clujene de etnologie, fost membru corespondent al *Academiei Române* și înlăturat din cele două posturi de director în 1948, i se va face, astfel, în sfârșit, dreptatea cuvenită.

Desigur, activitățile lui Ion Mușlea de colecționare și de studiere a celor două manifestări de artă populară par relativ mai puțin însemnate dacă le raportăm la preocupările sale de edificator de arhivă, de cercetător al credințelor și riturilor, de autor de tipologii, de editor sau de bibliograf, dar doamna Mihaela Ilisan a reușit să evidențieze perspectiva nouă, etnografică și sociografică, cu care venea Ion Mușlea în aceste cercetări asupra artei icoanelor și xilogravurilor, în cele două etape, de la *Muzeu* și de la *Arhiva de Folklor a Academiei Române*, insistând și aici cu răspunsuri avizate la întrebări ce-i ordonează discursul: 3.1.1 *Cum devine Nicula un „sat de pictori”?*, 3.1.2. *Cine pictează pe sticlă?*, 3.1.3. *Unde ajunge icoana pe sticlă și cum determină ea perpetuarea meșteșugului?*, 3.1.4. *Cum se pictează?*, 3.1.5. *Ce se pictează?*, 3.1.6. *Icoanele pe sticlă – artă sau industrie casnică?*

Acest apreciabil și salutar aport la cunoașterea operei științifice a lui Ion Mușlea este inteligent continuat și aprofundat în următoarele două

capitole: V. *Colecția de icoane pe sticlă „Ion Mușlea” de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca* și VI. *Atelier iconografic*, prin care autoarea reliefează „o altă față” a personalității celui studiat: rafinamentul artistic și puterea de comprehensiune excepțională de care dădea dovadă în fața fenomenelor de artă populară, de cultură tradițională, în general.

Ocupându-se de o colecție particulară de icoane pe sticlă, aparținând celui care a orientat într-o direcție nouă atitudinea publică față de acestea și totodată studierea lor, tânăra cercetătoare se poate apropia de viziunea artistică a lui Ion Mușlea, de concepția unui colecționar savant, care a știut să fixeze câteva criterii de selecție și le-a impus, în special, muzeografilor-etnografi: vechimea, „școala de care aparține”, realizarea estetică, starea de conservare, tematica, contextualizarea etnografică și din perspectiva religiei populare etc.

În *Atelier iconografic* (cap. VI), autoarea acestei lucrări ni se dezvăluie ca potențială continuatoare a lui Ion Mușlea în acest fel de cercetări interdisciplinare.

Tratând cu virtuozitate de istoric și critic de artă 6.1. *Portrete ale Maicii Domnului în icoane pe sticlă (Hodighitria, Kyriotissa, Oranta, Eleusa, Precesta Jalnica, Buna Vestire, Adormirea Maicii Domnului)*, apoi, 6.2. *Icoana Răstignirii*, doamna Mihaela-Corina Ilisan ne convinge nu numai de un gust artistic aproape desăvârșit și de o sensibilitate estetică aparte, ci și de competențe etnologice și folcloristice ce-i permit, la tot pasul, deschideri spre interpretări în registru major, aproape la fel de inspirate ca în paginile lui Mușlea, ceea ce este într-adevăr o mare realizare științifică.

Lucrarea este scrisă într-un stil științific sobru, dar cu o asemenea grijă în exprimare încât totul se citește aproape ca în pagini de eseistică superioară, fapt ce o apropie din nou de magistrul pe care-l studiază.

Dacă un alt tânăr cercetător ar reuși, în viitor, să reliefeze contribuțiile de bibliologie și bibliografie ale lui Ion Mușlea, s-ar putea trece la o sinteză asupra întregii opere a unuia dintre marii învățați ce au activat la *Universitatea Regele Ferdinand I* și la *Arhiva de Folklor a Academiei Române* din Cluj, între anii 1925–1966.

Prof. univ. dr. Ion Cuceu

Nota autoarei

Lucrarea de față este o „punere în scenă” a tezei mele de doctorat: *Ion Mușlea și cercetarea științifică a picturii pe sticlă și a xilogravurii populare românești*, pe care am elaborat-o sub îndrumarea domnului prof. univ. dr. Ion Cuceu și pe care am susținut-o în anul 2017, în cadrul Facultății de Studii Europene a Universității „Babeș-Bolyai”, din Cluj-Napoca.

Varianta publicată comportă modificări minimale față de textul inițial și reprezintă o revalorizare a contribuțiilor științifice ale marelui savant clujean, etnologul Ion Mușlea, referitoare la cunoașterea și promovarea celor două fenomene complementare ale artei țărănești: pictura pe sticlă și xilogravura din Transilvania, cartea dorindu-se a fi un act restitativ.

Parcurs la o distanță apreciabilă de timp, studiile de artă populară ale lui Mușlea scot în evidență „povestea” unei acțiuni investigatorice repetate, care, prin amploarea ei, deschidea drumul cercetării științifice a unui domeniu neexplorat până în acel moment, oferindu-ne încă piste interesante de studiu, pe care am încercat să le surprind în cuprinsul acestei lucrări.

În acest sens, întreaga mea gratitudine i se cuvine domnului profesor univ. dr. Ion Cuceu, descendent al Școlii etnologice clujene, mentor neobosit, care a știut să-mi stea alături, pe parcursul întregului meu demers științific, oferindu-mi, cu nesfârșită răbdare, răspunsuri și soluții pentru tot ceea ce au însemnat provocările cercetării etnologice.

Un gând de prețuire se îndreaptă în mod deosebit către doamna conf. univ. dr. Eleonora Sava, pentru a fi aruncat sămânța de la care a încolțit dorința și frumusețea cercetării unei astfel de teme, încă din timpul audierii cursului de *Cultură populară*, din anii studenției. În calitate de referent științific în comisia de susținere publică a tezei de doctorat, alături de doamna prof. univ. dr. Cristina Gavriluță și de domnul profesor univ. dr. Ilie Moise, cei dintâi lectori ai lucrării mele, a arătat o atenție sporită detaliilor, oferindu-mi sugestii pentru care-i sunt recunoscătoare.

Calde mulțumiri domnului director Dr. Tudor Sălăgean de la *Muzeul Etnografic al Transilvaniei* din Cluj-Napoca pentru că mi-a facilitat accesul la bazele de date digitale, la informațiile de arhivă și la piesele de colecție: stampe și icoane pe sticlă, surse directe ale cercetării științifice. Deosebit de bogată, colecția de icoane pe sticlă a muzeului clujean a stat la baza deschiderilor interpretative din atelierul iconografic: *Portrete ale Maicii Domnului în icoana pe sticlă*, așa cum colecția de stampe a oferit prilejul repunerii în discuție a problematicii xilogravurii populare românești în viziune mușlistă.

De aceeași considerație se bucură și conducerea *Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei* din Cluj-Napoca, domnul director Dr. Felix Florin Marcu și domnul director adjunct Dr. George Cristian Cupcea, precum și echipa de proiect MNITShare, care, prin acțiunile de restaurare și promovare a Colecției de icoane pe sticlă „Ion Mușlea”, mi-au înlesnit accesul către una dintre cele mai valoroase colecții românești din patrimoniul muzeal.

Prietenilor, cunoscuților, colegilor, tuturor celor care într-un fel sau altul mi-au stat aproape în tot acest timp și au crezut în mine, le sunt profund recunoscătoare și îi asigur de înaltă prețuire.

Familiei mele îi datorez timpul „furat”, răbdarea cu care mi-au acceptat escapadele de cercetare, ca și susținerea necondiționată din momentul în care acest demers n-a fost decât un gând, până la materializarea lui într-o carte.

Tuturor le mulțumesc!